

Волынской летописи. Речь идет об уже отмечавшейся мной текстуальной зависимости галицко-волынских летописцев от своих более ранних киевских коллег¹⁸.

Статья 1111 г. *ПВЛ*: «и трѣсну аки громъ . сразившима челома».

Статья 1151 г. *Ипат.*: «и съѣхаса переже всихъ . и изломи копье свое».

Статья 1249 г. *ГВл.*: «сразиса с полкомъ . Ростиславлимъ . крѣпко копьем же изломившимса . тако ѿ грома трѣсновление бы^с»¹⁹.

Как видим, западноруский летописец объединил две более ранние фразы (одну из *ПВЛ*, другую из *Киевской летописи*) в одну, что, несомненно, указывает на то, что, во-первых, он работал с тем составом летописей, который нам известен по *Ипатьевскому списку*, а, во-вторых, дописывал свой труд к уже сложившемуся летописному сборнику.

1 *ПСРЛ* 2: 390.

2 *ПСРЛ* 2: 437.

3 *ПСРЛ* 2: 438.

4 *ПСРЛ* 1: 58

5 *ПСРЛ* 2: 743.

6 Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.; Л., 1950, 293.

7 *ПСРЛ* 2: 46.

8 Там же.

9 *ПСРЛ* 2: 803.

10 Лихачев Д.С. *Слово о полку Игореве*. М., 1975, 64

11 *ПСРЛ* 2: 785.

12 *ПСРЛ* 2: 813.

13 *ПСРЛ* 2: 813.

14 *ПСРЛ* 1: 399.

15 *ПСРЛ* 1: 324—325.

16 *ПСРЛ* 2: 438.

17 *ПСРЛ* 1: 70.

18 Толочко П.П. Наследие киевских книжников в Волынской летописи. *Киев и Русь. Избранные труды*. К. 20008, 269—273.

19 *ПСРЛ* 2: 803

Петр Толочко

Печерські пророки

З-поміж багатьох яскравих персонажів *Кієво-Печерського патерика*, життєписи яких ілюструють незвичайну святість Печерського монастиря і його подвижників, даром пророцтва наділяються лише деякі із них. Такою здатністю володів, зокрема, Григорій чудотворець. Приймавши монастирський постриг за ігуменства св. Феодосія, ревними молитвами здобув неабияку силу противитися витівкам бісів. На підісланих ними злодіїв він, наприклад, своїм словом наслав кількадечний сон. Покаявшись, ті, «не възратишася на перваа дѣла своя, но пришедше в Печерський манастырь, вдалася на роботу братии»¹. Самому ж Григорію довелося загинути від рук дружинників князя Ростислава Всеволодовича, який завітав до монастиря, «молитвы ради и благословения, бѣ бо идый противу ратным Половцем съ братом своим Владимером».

Озброєні вершники перестріли Григорія, який йшов до Дніпра й стали насміхатися над ним:

Видѣвше же отроци его старца сего, начаша ругатися ему, метающе словеса срамнаа. Разумѣв же мних всѣх при смерти суца, и нача глаголати: «О чада, егда бѣ требѣ умиление имѣти и многы молитвы искати от всѣх, тогда же вы паче злое творите, яже Богови неугодна суть. Но плачитесь своя погыбели и кайтесе своих съгршений, да поне отраду примете въ страшный день, уже бо вы постиже судъ, яко вси вы в водѣ умрете и съ князем вашим». Князь же, страха божья не имѣа, ни на сердци собѣ положи сего преподобнаго словесъ, мнивъ его пустошь глаголюща, яже пророчествоваше о нем, и рече: «мнѣ ли повѣдаеши съмерть от воды, умѣющу бродити посрѣди ея?». И тогда разгнѣвася князь, повелѣ съязати ему руцѣ и нозѣ и камень на выи его обѣсити, и въврещи въ воду. И тако потоплень бысть².

26 травня 1093 р. під час воєнних маневрів поблизу Треполя Ростислав на очах Володимира Мономаха «оутопе» в Стугні. Зауважуючи, що «ся злоба» сталася у день вознесіння Господнього, літописець співчутливо повідомляє:

Ростислава же искавшее вбрѣтоша в рѣцѣ и вземше принесоша и Киеву. Плакаса по немъ мати ѹго и вси людѣе пожалишася по немъ повелику оуности ѹго ради и собрашася епископи и попове и черноризци: пѣсни вбчычныа пѣвше положиша и оу церкви святаѹ Софѣи оу ѡтца своего³.

Натомість, іншою є тональність оповіді *Кисво-Печерського патерика*, де трагічна загибель Ростислава постає закономірним наслідком його гріховної лютої:

Ростиславъ же, не пщевав вины о грѣсѣ и не идее въ монастырь от ярости. И не въсхотѣ благословения, и удалися от него; възлюби клятву, и прииде ему. Владимир же прииде въ монастырь молитвы ради. И бывшим имъ у Треполя и полкома снемъшимася, Ии побѣгоша князи наши от лица противных. Владимиръ же прѣха рѣку, молитвъ ради святаѹх и благословения, Ростиславъ же утопе съ вѣми своими вои, по словеси блаженаго Григориа: «им же бе, рече, судом судите — судитесь вам, в ню же мѣру мѣрите — възмѣрятся вам» (Мат. VII, 2). Разумѣйте, опасно обидяшии, причю, реченную Господем въ святѣмъ еуаггелии, судию немилостиваго и вдовицю обидимую, къ нему же прихождаше часто и стужаше ему, глаголющи: «мъсти мене от суперника моего» (Лук. XVIII, 3). Глаголю бо вам, яко сътворитъ Господь въскорѣ мечь рабом своим, тѣмъ бо рече: «мнѣ мечь — и аз отмѣщу» (Рим. XII, 19). Глаголетъ Господь: „не приобидѣте единого от сих малых, яко аггели их всегда видятъ лице отца моего, иже естъ на небесѣх» (Мат. XVIII, 10). Яко праведенъ Господь и правду възлюби, и права видѣ лице его. Еже бо человекъ вѣсѣтъ, то и пожнетъ. Сицева гордым отмѣщения, им же Господь противиться, смиренным же дасть благодать (Притч. III, 34). Тому слава съ Отцем и съ святаѹм Духомъ нынѣ и присно и въ вѣкы вѣком. Аминь⁴.

Увінчаний квітчастим розсипом біблійних цитат наведений текст є політично нейтральним, дидактичним за своїм характером попередженням про грядуще покарання.

Подібний мотив містить у собі новела *Києво-Печерського патерика* про насельників Варяжської печери Федора та Василя. Якось, знеможений скромною монастирською їжею, Федір став тужити за своїм багатством, що він роздав ідуци до монастиря. Василь як міг розрадив брата і укріпив того у вірі. Та коли Василя було послано жнивувати диявол «обрѣтъ своего зломудриа, преобразився в того брата подобие», знову почав спокушати Федора. Явившись йому у вісні, він вказав ченцю де копати у печері і той викопав там чимало золота і срібла:

И се видѣ въ снѣ бѣса, светла же и украшеннаа, аки ангела, являюща тому сокровища в печерѣ, - и се многажды видѣ Феодор. Днем же многымъ минувшим, пришед на показанное мѣсто и нача копати, обрѣте сукровище, злата же и сребра множество и съсуди многоцѣннии⁵.

Диявол, прибравши на себе образ Василя, став намовляти Федора до втечі з монастиря з тими скарбами. Та тут нагодився справжній Василь і викрив підступні бісівські витівки. Федір знову закопав свої скарби і геть забув про них. Та диявол був невгамонний у своїх лихих намірах. Випробувавши увесь свій диявольський арсенал він таки викував лихо на ченців. Приймавши образ Василя, він обмовив Федора перед боярами князя Мстислава Святополчича, заявивши, що той ховає скарби і збирається з ними тікати. Князь поласився на ті скарби і став домагати від ченців, щоб вони їх видали по-доброму. Коли ж ті заявили, що ніяких скарбів не мають, звелів їх взяти на муки і сам, будучи на підпитку («шюмень бывъ от вина»), з власної руки застрелив Василя із лука. Василь, «изем стрѣлу от утробы своя и верже къ князю, и рече: «сею стрѣлою самъ уязвлен будеши. Еже и събыдється по проречению его»⁶. У червні 1099 р. Мстислав загинув під час облоги Володимира на Волині⁷. Літописець не повідомляє про обставини трагічної смерті князя. Натомість *Києво-печерський патерик* свідчить про те, що Мстислав був застрелений стрілою на заборолі Володимира й, помираючи, буцім-то визнав, що це на нього впала кара за вбивство Василя:

Не по мнозѣх же дньех самъ Мьстиславъ застрелѣнъ бысть въ Володимери на забралехъ, по прорѣченію Василиеву, бияся съ Давыдомъ Игоревичем. И тогда познавъ стрѣлу свою, ею же застрели Василя, и рече: «Се умираю днесъ преподобных ради Василя и Феодора». Да събудеться реченное Господемъ: «всякъ, възимаа ножъ, и ножемъ умираеть», понеже беззаконно убивъ, и сам беззаконно убиен бысть⁸.

Обидва пророцтва не були вимислом⁹, що, за спостереженнями П. Дінцельбахера,

подкрепляет отношение ко всем текстам этого рода как к чисто литературному феномену, а к их возникновению — как продиктованному сугубо практическими, например, политико-идеологическими или дидактическими целями.

Специфика такого типа литературных произведений лежит в универсальном использовании аллегорического языка. Поскольку большинство визионеров/пророчателей были благочестивыми христианами, то и возникающие в их сознании образы имели своим источником текст Библии и иных религиозных сочинений, а при их артикуляции использовались предоставляемые клерикальным дискурсом формальные приемы⁴.

Витворюючи ідеальний образ християнських подвижників, воїнів Христових, середньовічні книжники свідомо наділяли їх провідницькими рисами, що були пов'язані із семіотичними системами християнських тлумачень через низку легко розпізнаваних біблійних цитат. Сан печерського монаха настільки сповнений святощів, що надає йому таку здатність до пророцтв.

- 1 Абрамович Д. Кисво-Печерський патерик (Вступ.Текст. Примітки). К., 1991 [Репринтне відтворення 1931 р.], 134 — 135.
- 2 Абрамович Д. *Кисво-Печерський патерик*, 137.
- 3 *ПСРЛ* 1: 221.
- 4 Абрамович Д. *Кисво-Печерський патерик*, 138.
- 5 Абрамович Д. *Кисво-Печерський патерик*, 163.
- 6 Там само, 170.
- 7 *ПСРЛ* 2: 248.
- 8 Абрамович Д. *Кисво-Печерський патерик*, 170 — 171.
- 9 Порівн.: Вилкул Т. Полезный утопленник. *Родина* 1999. № 4, 42–44
- 10 Динцельбахер П. Видения. *Словарь средневековой культуры* / Под. ред. А.Я. Гуревича. М., 2003, 67.

Володимир Ричка

Догадка о происхождении «ранней» даты основания Софийского собора в Киеве

Дискуссия относительно даты основания Софийского собора в Киеве — одна из наиболее длительных в нашей науке. Она породила внушительную по объему литературу, исчерпывающе охватившую все возможные резоны в пользу каждой из точек зрения и истощившую их круг до полного оскудения. В данной заметке нет возможности даже бегло обозреть соображения, выдвигавшиеся предыдущими исследователями.¹ Поэтому сосредоточимся на одном, но главном аспекте темы — источниковедческом.

Как известно, спор порожден двумя сообщениями о закладке Софийского собора: в *Повести временных лет* и в *Новгородской первой летописи*. Отражающая киевское летописание ПВЛ датирует основание Софийского собора 6545/1037 г.:

Въ лѣѣ . ѡ҃҃҃҃ . . . ѡ҃҃҃҃ . ме . Заложѣ И҃рославъ . городъ великѣи Кѣевъ . оу негоже града врата суть златаа заложѣ же и цр҃квѣ . стѣна Софѣа . премудрость Бѣю митрополью²